

УДК 344.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.258358>

В. М. Киричко,

канд. юрид. наук, доц.,

доцент кафедри кримінального права
№ 1 Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

АКТУАЛЬНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВІЙНИ І МИРУ (ПОГЛЯД ІЗ ВОЄННОГО ХАРКОВА)

У статті досліджені актуальні кримінально-правові проблеми війни і миру на основі аналізу норм Кримінального кодексу України та пов'язаних з ними норм міжнародного права. Основна увага звернена на поняття війни, її характер та форми, особливості сучасних війн та їх кримінально-правове значення. Досліджена категорія «воєнна необхідність» та її важливе значення для правильного вибору засобів реагування на війну, вирішення багатьох питань Загальної і Особливої частини КК, пов'язаних з війною. Розроблені пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України, які полягають у встановленні кримінальної відповідальності за: 1) недержавну збройну агресію проти України; 2) розробку і реалізацію плану збройного конфлікту неміжнародного характеру в Україні, а також за провокування такого конфлікту і публічні заклики до вчинення зазначених дій; 3) умисне провокування продовження війни чи іншого воєнного конфлікту або їх ескалації, та інші.

Ключові слова: війна, мир, воєнний конфлікт, збройний конфлікт, збройний конфлікт міжнародного характеру, внутрішній збройний конфлікт, агресія, злочин агресії, збройна агресія, воєнна необхідність, воєнний стан, злочини проти миру, кримінальна відповідальність за агресію.

Постановка проблеми й актуальність теми. Суспільству, яке живе нормальним мирним життям, не хочеться думати про війну так само, як здоровій людині про хворобу. Однак як тільки війна починається фактично, то проблеми війни і миру, в тому числі кримінально-правові, відразу стають найбільш актуальними, тому що війна впливає на всі сторони життя суспільства та загрожує життям людей.

Для багатьох проживаючих в Україні людей мирне життя закінчилось ще в 2014 р., але до всіх, хоча й по-різному, війна прийшла 24 лютого 2022 р. Тому Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 в Україні

був введений воєнний стан. Як зазначено в Указі, такий стан введений «у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України». Указ був затверджений Законом України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX.

Разом із введенням воєнного стану в Україні відразу гостро постало питання про те, наскільки цьому стану відповідає чинне кримінальне законодавство України як важливий правовий засіб забезпечення охорони прав та інтересів людей, а також суспільних та державних інтересів. У зв'язку з цим Верховна Рада України вже в умовах воєнного стану внесла до Кримінального кодексу України (далі – КК) ряд змін і доповнень законами України від 3 березня 2022 р. № 2108-IX, № 2110-IX, № 2113-IX, № 2114-IX, № 2117-IX; від 15 березня 2022 р. № 2124-IX; від 24 березня 2022 р. № 2149-IX, № 2150-IX, № 2155-IX, № 2160-IX; від 1 квітня 2022 р. № 2178-IX; від 14 квітня 2022 р. № 2198-IX. Зокрема, розділ VIII Загальної частини КК «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» був доповнений ст. 43¹ «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України».

Найбільш значимі зміни і доповнення КК стосуються злочинів проти основ національної безпеки України:

1) у новій редакції викладені ст. 111 «Державна зрада» і ст. 113 «Диверсія»; посилена кримінальна відповідальність за вчинення цих злочинів в умовах воєнного стану, а за вчинення диверсії – ще й у період збройного конфлікту, а також встановлені обмеження щодо застосування до винних осіб амністії (ч. 3 ст. 86 КК);

2) КК доповнений ст. 111¹ «Колабораційна діяльність»; встановлено, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за вчинення колабораційної діяльності призначається на строк від 10 до 15 років (ч. 1 ст. 55 КК); вчинення від імені юридичної особи її уповноваженою особою колабораційної діяльності може визнаватися підставою для застосування до

юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (п. 3 ч. 1 ст. 96³ КК), у тому числі ліквідації юридичної особи (ст. 96⁹ КК);

3) КК доповнений ст. 111² «Пособництво державі-агресору»; встановлено, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне або додаткове покарання за пособництво державі-агресору призначається на строк від 10 до 15 років (ч. 1 ст. 55 КК);

4) КК доповнений ст. 114² «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»; встановлено, що до осіб, які вчинили такий злочин, не застосовується давність (ч. 5 ст. 49 КК).

Крім того, були внесені такі зміни і доповнення до інших розділів Особливої частини КК:

1) встановлена кримінальна відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання регіональної ворожнечі та ненависті (ч. 1 ст. 161 КК);

2) підвищена кримінальна відповідальність за вчинення в умовах воєнного стану крадіжки (ч. 4 ст. 185 КК), грабежу (ч. 4 ст. 186 КК), розбою (ч. 4 ст. 187 КК), вимагання (ч. 4 ст. 189 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 4 ст. 191 КК);

3) розділ VII доповнений ст. 201² «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги»;

4) у ч. 3 ст. 263 КК встановлено, що не підлягає кримінальній відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами або вибуховими пристроями (ч. 1 і 2 ст. 263 КК) особа, яка добровільно здала органам влади зазначені предмети;

5) з метою підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану: а) у новій редакції викладена ст. 361 «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж»; б) внесені зміни до ст. 361¹ КК «Створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут»;

б) внесені зміни і доповнення до розділу XIX про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби: а) посилена караність мародерства (ст. 432 КК); б) включена нова ст. 435¹ «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю»;

7) розділ XX про кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку доповнений ст. 436² «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»;

8) розділ II «Прикінцеві та перехідні положення» КК доповнений пунктом 22 такого змісту: «Цивільні особи не несуть кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована відповідно до вимог Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України».

Зазначені зміни і доповнення до КК були розроблені та прийняті законодавцем як оперативна відповідь на об'єктивну обстановку, тому більшість з них стосується правової оцінки певних діянь, їх криміналізації або посилення їх караності тощо. Теоретичний аналіз цих змін і доповнень до КК вже показав їх певні недоліки, а також викликав пропозиції щодо їх вдосконалення та внесення додаткових змін і доповнень до КК. Зокрема, це проявилось під час обговорення зазначених питань на міжнародному

круглому столі «Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні», який відбувся 5 травня 2022 р., та на VI міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки», яка відбулася 12 травня 2022 р. Ці наукові заходи були підготовлені та проведені Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого, Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України та громадською організацією «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Наукові доповіді учасників цих заходів, у тому числі й моя, як очікується, будуть оприлюднені.

Водночас, обговорення зазначених актуальних питань, в якому я також брав участь, показало, що у зв'язку з війною в Україні важливого значення набули деякі сутнісні положення кримінального права, які до сих пір залишалися без належної уваги науковців. Як вбачається, насамперед потребують свого вирішення *проблеми надання правової визначеності поняттям «війна» і «воєнна необхідність»*. Їх вирішення дозволяє виявити, які кримінально-правові положення, обумовлені війною та воєнною необхідністю, повинні бути в КК. Саме про це і не тільки піде мова далі в цій публікації.

Отже, метою цієї статті є: 1) з'ясування того, яку соціальну реальність відображають поняття «війна» і «воєнна необхідність» та як така соціальна реальність обумовлює включення до КК певних кримінально-правових положень; 2) з'ясування того, які актуальні кримінально-правові проблеми війни і миру потребують свого вирішення та яким способом.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи, що ця наукова публікація виконується в умовах воєнного стану, вбачаю дуже важливими два попередні застереження, які мають значення для правильного сприйняття наукового змісту читачами.

По-перше, стосовно місця, часу і обставин підготовки публікації. Як

зазначено в назві, в ній ідеться про погляд із воєнного Харкова. Сьогодні минає рівно три місяці мого перебування в цьому місті після початку в ньому воєнних дій, протягом яких знання про війну і мир були доповнені особистим відчуттям війни у вигляді постійних обстрілів різних районів міста, внаслідок яких люди гинули або втрачали своє здоров'я та майно, руйнувань і пошкоджень житлових будинків та інших майнових об'єктів, пошуку продуктів харчування та захисту від снарядів, бомб і ракет, падіння поблизу ракети, що не розірвалася, та ін. За таких обставин мир стає для багатьох людей умовою фізичного виживання раніше, ніж закінчення війни та її результати. Для того, хто перебуває далеко від бойових дій за відсутності воєнної небезпеки, часто вбачається єдино правильною теза «війна до перемоги, ніяких компромісів щодо миру з ворогом». Безкомпромісність останньої позиції на практиці може в деяких випадках призводити до значного збільшення кількості загиблих на війні людей, якого можна було б не допустити пошуком миру. Як буде зазначено нижче, під час війни може бути навіть вибір між «перемога будь-якою ціною» і «мир будь-якою ціною» на користь останньої позиції. Отже, при вирішенні проблем війни і миру, в тому числі кримінально-правових, важливо при теоретичному розгляді цієї проблематики уникнути емоційного чорно-білого сприйняття реальності у вигляді вибору між «перемогою» і «миром».

По-друге, існує великий ризик того, що науковий текст, підготовлений під час воєнного стану, може сприйматися лише в контексті тих воєнних дій, які вчинюються в Україні зараз. У зв'язку з цим вважаю важливим звернути особливу увагу читачів на те, що теоретичний аналіз і теоретичні висновки, про які йдеться в цій публікації стосуються війни і миру взагалі. Це так само, як викладення положень про хворобу певного виду, її прояви, способи лікування. Вирішення питань про те, які з цих положень можна застосувати до війни в Україні, яка триває, залежить від врахування конкретних обставин, що з часом змінюються.

У всій кримінально-правовій проблематиці війни і миру важливо розрізняти два взаємопов'язані аспекти: фактичний соціальний і юридичний. Взаємозв'язок між ними характеризується тим, що особливості фактичної соціальної реальності, пов'язані з війною, обумовлюють появу в КК та зміст певних кримінально-правових положень. Це означає, що в теоретичному розгляді правильним вбачається спочатку аналіз фактичних обставин війни, потім соціальної необхідності, викликані війною (воєнної необхідності), і нарешті їх відображення в КК.

Уже на самому початку такого теоретичного розгляду виникає перша кримінально-правова проблема, яка потребує свого вирішення – це *проблема надання правової визначеності кримінально-правовому поняттю «війна»*. У чинному КК є термін «війна», але немає визначення змісту того поняття, яке ним позначено. Так само відсутнє визначення цього поняття і в інших нормативних актах, в тому числі міжнародно-правових. За таких обставин кримінально-правові норми, в яких ідеться про війну і суміжні поняття, також характеризуються певною правовою невизначеністю щодо свого змісту та співвідношення між собою. Крім того, з цієї причини нерозкритими залишаються окремі аспекти впливу характеру та форм війни на характер суспільної небезпечності деяких пов'язаних з війною діянь.

Така законодавча реальність, як вбачається, склалася тому, що поняття війни у міжнародному праві спочатку існувало як таке, що наповнювалося зрозумілим фактичним змістом і використовувалось зокрема для оголошення війни, а потім з розвитком міжнародних відносин та появою нових видів збройних конфліктів на перший план вийшли гуманітарні аспекти як війни, так і збройних конфліктів, замість теоретичної розробки поняття «війна» стали активно розроблятися та використовуватися поняття «агресія» і «збройні конфлікти».

Зараз у різних статтях КК крім терміну «війна» є багато похідних від нього або суміжних з ним термінів чи словосполучень, зокрема це: 1)

агресивна війна, 2) умови воєнного стану, 3) час воєнного стану, 4) район воєнних дій, 5) воєнний конфлікт, 6) воєнні дії, 7) агресивні воєнні дії, 8) закони та звичаї війни, 9) засоби ведення війни, 10) воєнна необхідність, 11) воєнізоване формування, 12) особливий період, 13) збройний конфлікт, 14) період збройного конфлікту, 15) збройне формування, 16) бойова обстановка, 17) збройна агресія, 18) держава-агресор. Для визначення змісту відповідних понять у таких статтях КК у багатьох випадках необхідно звертатися до законодавчих актів України або до міжнародно-правових актів.

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. вперше з'явилися положення щодо співвідношення поняття «війна» із суміжними з ним поняттями «воєнний конфлікт» та «збройний конфлікт». Відповідно до ст. 1 цього Закону: 1) *воєнний конфлікт* – це «форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнного конфлікту є війна та збройний конфлікт»; 2) *збройний конфлікт* – це «збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)».

Із цих законодавчих визначень впливає таке співвідношення понять: *воєнний конфлікт*: 1) *війна*; 2) *збройний конфлікт*: а) *міжнародний* і б) *внутрішній (в межах території однієї держави)*. Крім того, із зазначених визначень можна зробити певні висновки стосовно тих обов'язкових сутнісних ознак, які характеризують кожне з трьох понять і які стосуються: 1) сторін конфлікту, 2) причини конфлікту, 3) форми розв'язання конфлікту.

Отже, законодавчими ознаками *воєнного конфлікту* є: 1) сторони – держави або інші ворогуючі сторони; 2) причина – суперечність між державами або між іншими ворогуючими сторонами; 3) форма розв'язання конфлікту – двостороннє застосування воєнної сили. Законодавчі ознаки

війни: 1) сторони – держави; 2) причина – суперечність між державами; 3) форма розв’язання конфлікту – двостороннє застосування воєнної сили. Законодавчі ознаки *збройного конфлікту*: 1) сторони: а) в міжнародному – держави; б) у внутрішньому – ворогуючі сторони; 2) причина: а) в міжнародному – суперечність між державами; б) у внутрішньому – суперечність між ворогуючими сторонами; 3) форма розв’язання конфлікту в обох видах – двостороннє застосування збройної сили.

Викладені законодавчі ознаки воєнного конфлікту, війни і збройного конфлікту можуть напряду використовуватися в тих випадках, коли в статтях КК є такі терміни, а інший зміст цих понять не впливає із системи КК. Зокрема, це стосується: 1) вчинення дій з метою: а) *провокації воєнного конфлікту* (ч. 1 ст. 258 «Терористичний акт»); б) *провокації війни* чи міжнародних ускладнень (ст. 443 «Посягання на життя представника іноземної держави», ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист»); 2) здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовленого бойовою обстановкою залишення ворогові *засобів ведення війни* (ст. 427 «Здача або залишення ворогові засобів ведення війни»); 3) участь найманця або використання найманців у *збройних конфліктах*, воєнних або насильницьких діях (ст. 447 «Найманство»).

У тих випадках, коли у відповідній статті КК містяться приписи про необхідність звернення до міжнародно-правових актів для з’ясування змісту кримінально-правової норми, терміни «війна» і «збройний конфлікт» повинні розглядатися в термінологічних полях міжнародного права. Це означає, що для правильної кваліфікації кримінального правопорушення важливого значення можуть набувати суміжні поняття, які існують лише у відповідних міжнародно-правових документах.

Наприклад, це стосується порушення *законів та звичаїв війни*, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни»).

Без урахування бланкетного характеру (міжнародно-правового) диспозиції цієї статті КК її зміст може сприйматися як порушення законів і звичаїв війни лише під час самої війни (непоширення норми на збройні конфлікти). Але в тексті ст. 438 КК такого обмеження щодо визначення змісту немає. Тому після звернення до відповідних міжнародних договорів норма набуває більш широкого змісту. Із Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. та Додаткового протоколу I 1977 р. випливає, що зобов'язання держав щодо дотримання таких законів і звичаїв поширюються як на випадки війни, так і на збройні конфлікти міжнародного характеру. Отже, ст. 438 КК передбачає відповідальність за порушення законів і звичаїв війни під час війни або під час збройних конфліктів міжнародного характеру. Зокрема, які застосовуються: 1) у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого оголошеного конфлікту між державами (навіть якщо одна з держав не визнає стану війни); 2) у всіх випадках окупації всієї або частини території другої держави (навіть якщо ця окупація не зустріла ніякого збройного опору); 3) у збройних конфліктах, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН та в декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН.

Із викладеного випливає, що ст. 438 КК не поширюється на збройні конфлікти неміжнародного характеру. Закони і звичаї, які на них поширюються, сформувались у міжнародному праві пізніше і відрізняються своїм змістом. У Римському статуті Міжнародного кримінального суду про порушення цих законів та звичаїв також йдеться окремо, але при цьому їх порушення визнається видом воєнних злочинів. Це вказує на необхідність включення положень про такі злочини і до КК, що можна здійснити шляхом внесення доповнень до ст. 438 КК або шляхом включення до КК системи норм про воєнні злочини.

Як вбачається, в будь-якому з цих способів вдосконалення кримінально-правових норм про відповідальність за порушення гуманітарного права важливим є збереження в тексті статей КК терміну «війна» поряд з термінами «міжнародний збройний конфлікт» і «внутрішній збройний конфлікт». Це важливо для правильного розуміння співвідношення норм в системі КК, де є ці поняття. Крім того, це має важливе змістовне значення. Із наведеного вище законодавчого визначення воєнного конфлікту випливає, що під час війни формою розв'язання суперечності між воюючими державами є двостороннє застосування воєнної сили, яка може бути лише збройною або поєднуватися з іншими її видами, наприклад позбавлення ворогуючої сторони енергетичних або продовольчих ресурсів. Більшість гібридних війн, які активно обговорюються останнім часом, характеризуються саме використанням різних видів воєнних сил, які не є зброєю у власному її розумінні, а використовуються як зброя. Для правильної правової оцінки різних діянь в умовах війни це може мати дуже важливе значення. Наприклад, це може впливати на прийняття управлінських рішень під час війни, а також на хід самого збройного протистояння, обумовлюючи необхідність призупинення дій, зміну їх характеру та ін., і навіть на вибір між війною і миром. У цьому відношенні тенденцію до використання лише понять «збройний конфлікт міжнародного характеру» (з поширенням на війну) і «збройний конфлікт неміжнародного характеру», як вбачається, не відповідає сучасним реаліям. Поняття «війна», «форми війни, в тому числі гібридні» потребують детального теоретичного дослідження й актуальність цих питань дуже швидко зростає.

Викладений аналіз проблематики ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» показує яким чином бланкетний характер диспозиції цієї статті з відсилкою до міжнародного права ускладнює пошук відповіді на питання про те, на які види воєнного конфлікту, крім війни, ця стаття КК поширюється. Однак особливої уваги в контексті проблематики війни

потребують ті норми КК, в яких ідеться про терміни «агресивна війна», «агресивні воєнні дії», «збройна агресія», «держава-агресор». Зокрема, йдеться про:

1) вчинення діяння в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, спрямованого на відсіч та стримування *збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни* (ч. 1 ст. 43¹ КК);

2) різні види сприяння *державі-агресору*: а) колабораційна діяльність (111¹ КК); б) пособництво *державі-агресору* (ст. 111² КК);

3) незаконне перетинання державного кордону України представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств *держави-агресора* (ст. 332² КК);

4) образа честі і гідності, погроза військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування *збройної агресії Російської Федерації*, його близьким родичам чи членам сім'ї (ст. 435¹ КК);

5) публічні заклики до *агресивної війни* або до *розв'язування воєнного конфлікту*, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів (ст. 436 КК);

б) планування, підготовка або розв'язування *агресивної війни* чи *воєнного конфлікту* (ч. 1 ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни»); ведення *агресивної війни* або *агресивних воєнних дій* (ч. 2 ст. 437);

7) виправдовування, визнання правомірною, заперечення *збройної агресії Російської Федерації проти України*, глорифікація її учасників (ст. 436² КК);

8) застосування цивільними особами вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють *збройну агресію* проти України (п. 22 розділу II «Прикінцевих та перехідних положень» КК).

При теоретичному осмисленні термінів «агресивна війна», «агресивні воєнні дії», «збройна агресія» і «держава-агресор» насамперед постають питання їх співвідношення з термінами «воєнний конфлікт», «війна», «міжнародний збройний конфлікт» і «внутрішній збройний конфлікт». Очевидним є лише висновок про те, що агресивна війна є одним із видів війни, особливість якої полягає в тому, що вона є агресивною. Однак такий логічний висновок не має продовження в національних і міжнародних правових актах. Замість цього постає термін «агресія», який з'явився в міжнародному праві після укладення Паризького пакту (Пакту Бріана-Келлога) 1928 р. про відмову від агресивної війни, що по суті означало визнання принципу заборони агресивної війни, однак закріплення і конкретизація останнього здійснювались з використанням в різних документах термінів «агресивна війна» і «агресія». Зокрема в ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу злочином проти миру було визнано «планування, підготовку, розв'язання або ведення *агресивної війни* або війни з порушенням міжнародних договорів, угод або запевнень, або участь у загальному плані чи змові для здійснення будь-якого з вищенаведених діянь». Ці положення відображені в ст. 437 КК, в якій також є термін «агресивна війна». Зараз у міжнародному праві частіше використовується поняття «агресія», ознаки якої вказують на складне співвідношення цього поняття з поняттями війни та збройного конфлікту в законодавстві України.

Міжнародно-правові визначення агресії однакового змісту передбачені в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. та в ст. 8-bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Агресія (акт агресії) визначена як застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, що несумісний із Статутом ООН. Свідченням агресії, як правило, є таке застосування збройних сил державою першою. Встановлення наявності акту агресії входить до повноважень Ради Безпеки

ООН і до юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

У зазначених міжнародно-правових документах також передбачений однаковий перелік діянь, які кваліфікуються як акт агресії незалежно від оголошення війни. Цей перелік не є вичерпним і до нього включені такі види діянь:

1) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка воєнна окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, яка є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

2) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

3) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

4) напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські та повітряні флоти іншої держави;

5) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, на порушення умов, передбачених угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після закінчення дії угоди;

6) дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

7) засилання державою або від імені держави озброєних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище актам або її значній участі в них.

Для з'ясування кримінально-правового значення наведеного визначення агресії важливо також враховувати наявність у Законі України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII визначення поняття

«збройна агресія». Відповідно до ст. 1 цього Закону збройна агресія – це «застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій:

1) вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України;

2) блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав;

3) напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України;

4) засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим в абзацах п'ятому – сьомому цієї статті діям, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях;

5) дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення дій, зазначених в абзацах п'ятому – восьмому цієї статті;

6) застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів».

У зв'язку з тим, що переліки видів дій, які кваліфікуються як агресія, за міжнародно-правовими документами і за вказаним Законом України частково відрізняються, слід звернути увагу на наступне. Наявність у

законодавчому переліку дій, які не зазначені в міжнародно-правових документах, наприклад, блокада повітряного простору, порушення комунікацій України, узгоджується з тим, що міжнародно-правовий перелік актів агресії не є вичерпним. Але водночас викладення законодавчого переліку видів агресії як вичерпного, як вбачається, не має належного обґрунтування. Окремого критичного зауваження заслуговує відсутність в законодавчому визначенні збройної агресії ознак невідповідності дій Статуту ООН. Останні вказані в міжнародно-правовому визначенні агресії і є важливими для того, щоб поняття агресії не поширювалось на випадках застосування сили на реалізацію права на індивідуальну чи колективну самооборону (ст. 51 Статуту ООН) та застосування збройної сили за рішенням Ради Безпеки ООН (ст. 42 Статуту ООН).

Міжнародно-правове і законодавче визначення агресії мають різне значення стосовно статей КК, де йдеться про агресію або агресивну війну. Такі статті КК утворюють дві групи з важливими для кваліфікації діянь особливостями.

До *першої групи* належать ті статті КК, в яких йдеться лише про агресію проти України. Зокрема це ст. 43¹ «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України», ст. 111¹ «Колабораційна діяльність», ст. 111² «Пособництво державі-агресору», ст. 332 «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України», ст. 435¹ «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», ст. 436² «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників», п. 22 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» КК. У статтях 435¹ та 436² КК ідеться лише про агресію Російської Федерації проти України. При кваліфікації зазначених правопорушень слід використовувати законодавче визначення агресії,

наведене в Законі України «Про оборону України» з урахуванням його зазначених недоліків.

До другої групи слід віднести кримінальні правопорушення, передбачені ст. 436 «Пропаганда війни» та ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» КК. При встановленні ознак *агресивної війни*, про яку йдеться в обох цих статтях КК, слід використовувати міжнародно-правове визначення агресії, тому що в системі КК ці правопорушення визначені як правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Статті 436 і 437 КК поширюють свою дію на всі випадки агресії, як проти України, так і проти будь-якої іншої держави.

Слід звернути увагу ще на декілька важливих питань, які стосуються статей 436 і 437 КК та їх вдосконалення. У цих статтях КК ідеться як про *агресивну війну*, так і про *воєнний конфлікт*. Зокрема, передбачена кримінальна відповідальність за публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів (ст. 436 КК); планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту (ч. 1 ст. 437 КК); ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій (ч. 2 ст. 437 КК). До появи визначення поняття «воєнний конфлікт» в Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII поняття воєнного конфлікту в статтях 436 і 437 КК визначалось наукою кримінального права з використанням міжнародно-правового визначення поняття «агресія» як вид агресії, який відрізняється від агресивної війни характером та масштабністю дій. З появою законодавчого визначення воєнного конфлікту вирішення цього питання ускладнилось. Використання міжнародно-правового визначення агресії для відображення агресивного характеру дій, про які йдеться в статтях 436 і 437 КК, зберегло своє значення. Водночас для вирішення питання про

співвідношення понять «війна» і «воєнний конфлікт» законодавче визначення воєнного конфлікту набуло обов'язкового врахування в системі КК. У зв'язку з цим відразу загострилось питання про невідповідність між національними і міжнародно-правовими термінами. Ті ознаки війни, які впливають із законодавчого визначення воєнного конфлікту, включаючи двостороннє застосування воєнної сили, не можуть виступати родовими ознаками, до яких добавляються видові ознаки із визначення агресії. Сама конструкція міжнародно-правового визначення агресії є іншою і включає в себе характеристику діянь лише однієї сторони конфлікту (певної держави), причому акт агресії може вчинюватися як після виникнення суперечки з іншою державою, так і без такої. За своїм проявом акт агресії може набувати всіх ознак війни, але може проявлятися і як збройне зіткнення з іншою державою. Тобто якщо зміст агресії в її міжнародно-правовому розумінні порівняти із законодавчим визначенням понять «воєнний конфлікт», «війна» і «збройний конфлікт (міжнародний і внутрішній)», то можна прийти до висновку, що поняття «агресія» поширюється на «війну» і «міжнародний збройний конфлікт». На внутрішній збройний конфлікт (в межах території однієї держави) воно не може поширюватися, тому що агресія за визначенням є застосуванням збройної сили однієї держави проти іншої держави. Із викладеного випливає, що поняттям «воєнний конфлікт» в статтях 436 і 437 КК охоплюється внутрішній збройний конфлікт, але він не охоплюється поняттям «агресія».

Усе це обумовлює необхідність вдосконалення статей 436 і 437 КК. У проєкті Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права (реєстраційний № 2689), який був прийнятий як Закон 20 травня 2021 р., але ще не підписаний Президентом України, розглядуване питання вирішено шляхом визначення в ст. 437 КК злочину агресії з такими ознаками його складу: «Планування, підготовка, ініціювання або вчинення

особою, яка здатна фактично здійснювати контроль або керівництво політичними чи військовими діями держави, акту агресії, що через його характер, серйозність і масштаб є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй». З погляду узгодження норм КК з такими самими положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду це рішення не викликає заперечень, як і положення законопроекту про встановлення в ст. 436 КК кримінальної відповідальності за публічні заклики до вчинення акту агресії.

Однак з погляду кримінально-правової охорони миру в Україні таке рішення не повністю відповідає сучасним реаліям. Як вбачається, в окремій статті КК необхідно встановити кримінальну відповідальність *за розробку і реалізацію плану збройного конфлікту міжнародного характеру в Україні, а також за провокування такого конфлікту*. Практика вже показала наскільки такі збройні конфлікти можуть бути небезпечними для суспільства та спричиняти тяжкі наслідки. Та й сам факт існування в міжнародному праві законів і звичаїв, що поширюються на такі конфлікти, це підтверджує. Таке рішення одночасно потребує встановлення кримінальної відповідальності за *публічні заклики до вчинення зазначених дій*.

Крім того, слід враховувати, що кримінально-правова норма про злочин агресії має обмежене застосування, оскільки агресія стосується лише сфери міжнародних відносин між державами. Останнім часом у світі з'являються все більше озброєних військових формувань з різними назвами, об'єднаними основами та цілями діяльності, які можуть самостійно вчинювати агресивні дії проти певної держави, в тому числі проти України, або брати участь в акті агресії за своєю ініціативою чи за ініціативою інших осіб, що не представляють державу, яка вчинює акт агресії. Наприклад, воєнні дії армії так званої Ісламської Держави (ІДІЛ) або приватних армій чи армій не визнаних держав. Діяльність таких формувань навіть може набувати транснаціонального характеру. Для вирішення цієї проблеми необхідно

доповнити КК статтею, в якій передбачити кримінальну відповідальність за *недержавну збройну агресію проти України* з конкретизацією збройних агресивних дій, а також за *участь в державній збройній агресії проти України* у складі недержавного збройного формування, яке бере участь в акті агресії за своєю ініціативою або за ініціативою інших осіб, що не представляють державу, яка вчинює акт агресії.

Викладені пропозиції щодо вдосконалення КК є актуальними, однак триваюча війна в Україні, її характер та форми прояву, як вбачається мені із воєнного Харкова, вже поставила весь світ перед *необхідністю нового осмислення війни саме як війни, а не як агресії в зазначеному вище її розумінні*. Чому я так категорично стверджую?

Спочатку зафіксуємо історичний факт: в Україні зараз фактично йде війна між Україною та Російською Федерацією з широкомасштабним застосуванням збройних сил обома державами. Україна назвала ці події військовою агресією Російської Федерації проти України, а Російська Федерація – спеціальною військовою операцією в Україні. У цій війні Україну підтримують постачанням зброї інші країни, особливо активно США і Великобританія. Отже, особливістю війни в Україні, яка потребує нового осмислення війни з погляду світової безпеки, є те, що опосередковано воюють між собою ядерні держави, які є постійними членами Ради Безпеки ООН, і обидві сторони вже заявили, що будуть так діяти до перемоги своєї сторони. Виникає питання, яке потребує відповіді: що буде далі, якщо Україна не може програти у війні, тому що це Україна і її підтримують ядерні держави США та Великобританія, а Росію не можна перемогти, тому що вона ядерна держава?

Та система забезпечення миру, яка склалася в світі після Другої світової війни, в основі має домовленість п'яти найсильніших держав, які закріпили свій статус постійних членів Ради Безпеки ООН. Відповідно до статей 24 і 39 Статуту ООН на Раду Безпеки ООН покладена головна

відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки. Саме Рада Безпеки ООН визначає існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії і надає рекомендації або вирішує те, які заходи слід застосувати відповідно до статей 41 і 42 Статуту ООН для підтримки або відновлення миру і безпеки. Стаття 42 Статуту передбачає повноваження Ради безпеки щодо вчинення дій повітряними, морськими або сухопутними силами, необхідних для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки. Однак якщо питання стосується постійного члена Ради Безпеки весь цей механізм може бути заблокованим самим членом Ради Безпеки, який може використати своє право вето, проголосувавши проти відповідного рішення (ч. 3 ст. 27 Статуту ООН). З цієї причини війна, в якій бере участь постійний член Ради Безпеки ООН, загрожує людству тим, що вона може розвиватися по шляху ескалації і дійти до застосування ядерної зброї. Присутність ядерних держав з двох сторін протистояння, як це має місце зараз в Україні, робить таку перспективу ще більш реальною.

Поки що не ясно, чи втримається існуюча міжнародно-правова система підтримки міжнародного миру і безпеки після закінчення війни в Україні чи вона буде зруйнована і залишаться лише регіональні структури забезпечення міжнародного миру і безпеки. Однак у контексті даної публікації важливо звернути увагу на те, що причина виникнення такої критичної ситуації, як вбачається, також пов'язана з тим, що поняття «війна» в міжнародному праві ще не отримало належного осмислення з погляду форм реагування на ті загрози, які несе в собі сучасна війна.

Історично так склалося, що війна на різних етапах розвитку людства мала свої особливості ставлення до неї. Тривалий історичний період війна була звичайною практикою вирішення спорів та реалізації своєї політики державами. Після першої світової війни міжнародне співтовариство нарешті стало усвідомлювати необхідність заміни права на війну принципом

заборони війни. Питання про війну і мир були дуже актуалізовані, однак сама війна була в центрі уваги з погляду того, яку війну заборонити – будь-яку чи лише агресивну, яким чином це реалізувати і т. д. У Паризькому пакті (Пакті Бріана-Келлога) 1928 р. договірні сторони засудили звернення до *війни* для врегулювання міжнародних суперечок і відмовилися від війни як інструменту національної політики у своїх взаємних відносинах.

Під впливом другої світової війни в проблематиці війни і миру набули актуального значення три аспекти: 1) закріплення заборони війни в міжнародному праві; 2) розроблення положень про відповідальність за порушення такої заборони і 3) запобігання ядерній війні. У ч. 4. ст. 2 Статуту ООН, прийнятому 26 червня 1945 р., всі члени ООН закріпили своє зобов'язання утримуватися в їх міжнародних відносинах від погрози *силою* або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, несумісним з цілями Об'єднаних Націй. У ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу, як вже зазначалось вище, були передбачені положення про відповідальність за *агресивну війну або війну з порушенням міжнародних договорів, угод або заповінь*.

Поняття агресії в нинішньому його вигляді є результатом зусиль, спрямованих на конкретизацію тих проявів порушень заборони війни, які повинні визнаватися найбільш небезпечними посяганнями проти миру. Цим можна пояснити появу в цьому визначенні ознаки застосування не будь-якої сили, а *збройної сили*, а також конкретизацію дій порушника зазначених заборон. Як зазначалось вище, такі агресивні дії можуть вчинюватися як під час війни, так і під час збройного конфлікту міжнародного характеру. Таке рішення мало позитивне значення з погляду конкретизації підстав відповідальності порушника зазначених заборон, але одночасно воно на довгі роки відтіснило в тінь питання про особливості війни як соціального явища і про зміну її небезпечного характеру з часом. Фактично основна увага

світової спільноти весь час була зосереджена головним чином на вирішенні питань про запобігання розповсюдженню зброї масового знищення, що загрожує ядерною війною. А те, що загроза ядерної війни, може набути реальності як результат такої війни, як зараз в Україні, виявилось неочікуваним для всіх, про що свідчить відсутність на зараз реальних дієвих механізмів, які знижували б вірогідність реалізації такої загрози.

Тому логічно постає актуальне питання: яка причина того, що війна на порушення Статуту ООН заборонена, а кількість війн, в яких різні держави беруть участь, збільшується? Як вбачається, основна причин полягає в тому, що держави добре навчилися здійснювати агресивну політику такими діями, які є прихованими і не підпадають під зазначені заборони війни та агресії. Такі дії вже набули такого поширення, що можна говорити про наявність різних технологій впливу однієї держави на іншу країну, який вчинюється не збройними силами держави і не іншими особами засланими державою чи іншими особами, що діють від імені держави, однак має своїм наслідком виникнення збройного конфлікту або війни.

Отже, війна в її різних вимірах і аспектах повинна знову постати в центрі уваги світу як така, що потребує правильного осмислення її причин, соціального характеру, сучасних проявів, а також розробки нової системи попередження війни та реагування на її виникнення, вдосконалення норм міжнародного права та національного законодавства про війну. Я переконаний у тому, що настав час для того, щоб вперше розробити *Кодекс про війну і мир* як основний акт міжнародного права в сфері забезпечення міжнародного миру і безпеки. Однією із засад його створення є те, що *мир* як світова цінність полягає у відсутності як війни у вузькому її розумінні, так і збройного конфлікту міжнародного або внутрішнього характеру. Це обумовлює необхідність включення до зазначеного Кодексу також міжнародно-правових положень про збройні конфлікти, які за своїм характером можуть переростати у війну або її провокувати.

Термінологія, яка зараз використовується стосовно війни і миру, потребує свого вдосконалення як в законодавстві України, так і в міжнародно-правових документах. Зокрема війна як вид воєнного конфлікту за ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. характеризується як розв'язання суперечності між державами шляхом двостороннього застосування воєнної сили. А якщо двостороннє застосування сили між державами відбувається з іншої, ніж суперечка, причини, наприклад тому, що одна держава має план повного знищення населення, яке проживає на території іншої держави, то хіба це не війна? Ще більш небезпечна війна. Міжнародно-правове визначення агресії термінологічно приховує особливу небезпечність війни ще більше. Адже війна в ньому характеризується лише ознакою несумісного із Статутом ООН застосування збройної сили державою проти іншої держави, яке може мати або не мати своїм наслідком війну із зустрічним застосуванням збройної сили іншою державою. В іншому випадку застосування збройної сили може викликати лише збройну відповідь, що не виходить за межі нетривалого збройного зіткнення і може характеризуватися як збройний конфлікт міжнародного характеру. Можливі випадки такого застосування збройної сили державою, яке взагалі залишається без будь-якої відповіді зі сторони іншої держави. Отже, поняттям агресії охоплюються різні за своїм зовнішнім проявом і за ступенем небезпечності дії, які отримують однакову юридичну кваліфікацію, що не відображає підвищеної небезпечності війни порівно з іншими видами агресії.

Одним із способів виділення із всіх дій, що охоплюються поняттям агресії, більш небезпечних її проявів є включення до поняття злочину агресії додаткових ознак. Саме так у ст. 8-bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду злочин агресії в основі має визначення агресії, наведене в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р., однак при цьому ознака порушення актом агресії Статуту ООН доповнена ознакою

грубого порушення, що визначається з урахуванням характеру, серйозності і масштабу порушення. Таке саме рішення реалізовано в ст. 437 «Злочин агресії» законопроекту № 2689, який був прийнятий як Закон 20 травня 2021 р., але ще не підписаний Президентом України.

Як вбачається, поняття війни повинно бути окремо закріплено в міжнародному праві і в законодавстві України таким чином, щоб до нього входили лише ті сутнісні ознаки, які відображають особливу небезпечність війни як явища об'єктивно існуючого світу. Зокрема: *«Війна – це широкомасштабне двостороннє застосування збройних сил державами або державою та недержавним збройним формуванням»*. Таке визначення війни дозволяє сприймати війну як об'єктивно існуючу небезпеку, яка викликає необхідність зупиняти її відповідними засобами як можна швидше, щоб уникнути неконтрольованого перебігу війни з особливо тяжкими наслідками для людей. Це дуже схоже на пожежу, яку потрібно гасити відповідними засобами негайно, щоб вона як неконтрольована стихія не заподіяла непоправну шкоду. У системі забезпечення миру повинні бути заздалегідь розроблені і перевірені на придатність засоби правильного реагування на різні прояви війни, подібно реагуванню протипожежної служби на різні види пожеж. Застосування засобів реагування на війну і на пожежу не повинно залежати від того, хто чи що є причиною війни чи пожежі.

У сучасному світі реагування на війну у багатьох випадках відбувається зовсім не так, як на пожежу. Як вбачається, це пов'язано з тим, що в системі забезпечення миру і міжнародного правопорядку взагалі відсутні нормативно закріплені конкретизовані механізми реагування на сучасну війну залежно від того, який характер має або може мати війна з урахуванням її сторін, співвідношення сил, зброї та інших засобів ведення війни. Тобто відповідно до Статуту ООН Рада Безпеки спочатку визначає, що є загроза миру, в тому числі у зв'язку з учиненням акту агресії, і потім вирішує які рекомендації слід надати або які заходи слід застосувати для

підтримки або відновлення миру. Такий відсталий від вимог сучасності стан системи безпеки можна порівняти з такою ж відсталою командою протипожежної служби, яка не має розроблених і перевірених правил реагування на пожежу залежно від того, що саме горить, а після повідомлення про пожежу збирається і після обговорення чим гасити приступає до гасіння пожежі. Вірогідність в таких випадках того, що вибраний засіб гасіння буде непридатним, або неефективним, або навіть таким, що посилює пожежу, є дуже великою.

Отже за відсутності заздалегідь розроблених варіантів реагування на війну залежно від її характеру фактичне реагування на війну в світі також несе в собі великі ризики того, що вжиті засоби реагування на війну можуть бути непридатними, або неефективними, або навіть такими, що посилюють воєнний конфлікт. Такі ризики дуже посилюються фактором, на який потрібно звернути особливу увагу, оскільки він набуває все більшого значення. Ідеться про *стан масового сильного душевного хвилювання*, який виникає у людей після початку війни і який набуває транснаціонального характеру внаслідок швидкого поширення інформації та посилення інформаційного впливу. Такий стан може набувати такого транснаціонального поширення, за якого замість раціонального реагування на війну, обумовленого об'єктивно існуючим характером війни, з'являється емоційна реакція, за якої засіб реагування на війну обумовлюються тим, кого хочеться підтримати у війні.

Таким чином, для всієї системи забезпечення миру і міжнародного правопорядку, а також для кримінального права (міжнародного і національного) важливо сприймати війну як об'єктивно існуюче явище. Такий погляд дозволяє виявити: 1) характер і форми війни, які обумовлюють вибір засобів реагування на війну, здатних усунути ту небезпеку заподіяння певної шкоди, яку створює війна; 2) критерії, що визначають характер і ступінь суспільної небезпечності діянь, пов'язаних з війною; 3) діяння, які

повинні визнаватися злочинними та тягти за собою кримінальну відповідальність; 4) значення категорії «воєнна необхідність» для правильного вибору засобів реагування на війну та вирішення багатьох кримінально-правових питань.

У науці кримінального права категорію «воєнна необхідність» слід визнавати сутнісною категорією, тому що вона стосується не зовнішнього прояву війни, а вирішального впливу війни на правову оцінку певних діянь, рішень, положень як необхідних. Як вбачається, можна виділити декілька самостійних аспектів воєнної необхідності з урахуванням їх різного кримінально-правового значення та важливих особливостей.

По-перше, важливо розрізняти об'єктивно існуючу воєнну необхідність і її відображення в різних статтях КК. Законодавець може помилятися і неправильно відображати об'єктивну необхідність з різних причин. Особливо це стосується випадків, коли зміни і доповнення вносяться в період війни і зазначена невідповідність може бути обумовлена станом сильного душевного хвилювання осіб, які приймали законодавчі зміни, браком часу для детального опрацювання законопроектів тощо.

По-друге, зміни і доповнення, які вносить законодавець до КК в період війни, можуть мати важливий зв'язок з положеннями ч. 2 ст. 64 Конституції України про те, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. У деяких випадках обмеження конституційних прав може здійснюватися шляхом визнання певного виду діянь злочинними і встановлення кримінально-правової заборони. Наприклад, висловлення особистого ставлення до певних подій, яке не є публічним закликком і в мирний час визнавалось реалізацією права на «свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань» (ч. 1 ст. 34 Конституції України), в умовах воєнного стану було обмежено шляхом криміналізації «публічного заперечення», про яке йдеться в ч. 1 ст. 111¹ КК. Як вбачається, в таких випадках законодавець повинен

зазначати в Законі, що йдеться про обмеження права, обумовлене воєнним станом, і зазначати строк такого обмеження. Це необхідно для запобігання безпідставного обмеження відповідних прав в післявоєнний період.

По-третє, більшість кримінально-правових норм, зміст яких пов'язаний з воєнною необхідністю, передбачена в Особливій частині КК. Насамперед, слід звернути увагу на ті статті КК, де в основному складі злочину йдеться про вчинення діяння в умовах війни. Наприклад, такими є кримінальні правопорушення, передбачені ч. ч. 1 і 2 ст. 114² КК, в яких йдеться про відповідальність за поширення певної інформації про зброю, озброєння та бойові припаси (ч. 1) або про Збройні Сили України чи інші військові формування (ч. 2), вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. У деяких основних складах кримінальних правопорушень висновок про вчинення діянь в умовах воєнного стану впливає із характеру самих діянь, наприклад у ст. 111¹ «Колабораційна діяльність» та ст. 111² «Пособництво державі-агресору» КК. При криміналізації таких діянь законодавець вже враховував зв'язок діяння з війною і відобразив оцінку ступеня суспільної небезпечності діяння в санкціях статей КК. Такі статті КК, як вбачається, з часом повинні набувати ознак системного рішення з наданням більшої правової визначеності щодо системних зв'язків між такими нормами.

Крім того, в цьому процесі важливо також враховувати різний характер війн з погляду тих загроз, які вони створюють, а також особливості сучасних форм ведення війн та участі в них, зокрема гібридних війн. Наприклад, у сучасній війні може бути третя сторона із самостійним інтересом, яка не бере безпосередньої участі у війні, але певним чином маніпулятивно впливає на одну чи обидві воюючі сторони з метою продовження війни, надання їй більш небезпечних форм і т. п. Як вбачається, такі дії вже потребують своєї криміналізації. Зокрема, в ст. 437 КК необхідно додатково встановити кримінальну відповідальність за *«умисне провокування продовження війни чи*

іншого воєнного конфлікту або їх ескалації, вчинене за обставин, коли воюючі сторони заявили про намір досягнення миру або уклали мирну угоду». Ця пропозиція вбачається актуальною і для міжнародного кримінального права.

Далі, особливості має проблематика тих діянь, що визнаються кримінальними правопорушеннями і в мирний час, але в разі їх вчинення в умовах воєнного стану їх караність посилюється. Тобто йдеться про вчинення діяння в умовах воєнного стану як кваліфікуючу ознаку, що обтяжує кримінальну відповідальність. До введення в Україні воєнного стану така ознака була головним чином у статтях КК про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, зокрема в ч. 4 ст. 402, ч. 3 ст. 403, ч. 4 ст. 404, ч. 4 ст. 405, ч. 5 ст. 407, ч. 4 ст. 408, ч. 4 ст. 409, ч. 4 ст. 410, ч. 4 ст. 411, ч. 3 ст. 413, ч. 3 ст. 418, ч. 3 ст. 419, ч. 3 ст. 420, ч. 3 ст. 421, ч. 4 ст. 425, ч. 4 ст. 426, ч. 5 ст. 426¹, ч. 3 ст. 428, ч. 2 ст. 435. Після введення воєнного стану в Україні законодавець передбачив зазначену кваліфікуючу ознаку також в деяких статтях, розміщених в інших розділах Особливої частини КК: ч. 2 ст. 111 «Державна зрада», ч. 2 ст. 113 «Диверсія», ч. 4 ст. 185 «Крадіжка», ч. 4 ст. 186 «Грабіж», ч. 4 ст. 187 «Розбій», ч. 4 ст. 189 «Вимагання», ч. 4 ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», ч. 3 ст. 201² «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги», ч. 5 ст. 361 «Несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж». Порівняльний аналіз санкцій зазначених статей показав, що одна й та сама обставина підвищує караність діянь в різних статтях КК на 2, 3, 5, 6, 7 або 8 років позбавлення волі. Тому, як вбачається, кваліфікуюча ознака «*вчинення діяння в умовах воєнного стану*» потребує законодавчого закріплення в КК тих

сутнісних критеріїв, які перебувають у фактичному зв'язку з воєнним станом і обумовлюють підвищення суспільної небезпечності (тяжкості) діяння та його підвищену караність. У такій конкретизації обов'язково повинна бути відображена шкода, яка заподіяна або могла бути заподіяна об'єкту або множинності об'єктів.

По-четверте, щодо положень Загальної частини КК, пов'язаних з війною і воєнною необхідністю. У зв'язку з вищевикладеним спочатку доречно відмітити, що за відсутності в складі злочину зазначеної кваліфікуючої ознаки вчинення злочину з використанням умов воєнного стану може враховуватися судом як обставина, що обтяжує покарання при його призначенні (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК). Це положення має більш вузький зміст, оскільки йдеться про використання умов воєнного стану, воно не стосується кримінальних проступків і не має обов'язкового характеру. Як вбачається, використання умов воєнного стану для вчинення будь-якого виду кримінального правопорушення у всіх випадках зберігає свою негативну оцінку.

Складним для вирішення і одночасно дуже важливим для практики є питання про те, як війна і воєнна необхідність впливають на положення розділу VIII, в якому йдеться про обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Після введення воєнного стану в Україні КК був доповнений ст. 43¹ «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України». У зв'язку з цим виникло декілька проблемних питань, що стосуються змісту цієї статті КК та її співвідношення із ст. 36 «Необхідна оборона». При їх вирішенні важливо враховувати наступні положення:

1) У зазначених статтях КК ідеться про заподіяння шкоди при обороні, яке визнається правомірним, якщо воно викликано необхідністю оборони і не виходить за встановлені законом межі. Тому для правильного вирішення питання про співвідношення цих статей КК вирішальне значення мають

формулювання обставин оборони. У ст. 36 КК ідеться про оборону від посягання на охоронювані законом права та інтереси особи, суспільні інтереси або інтереси держави, а за ст. 43¹ КК – про оборону від агресії іншої країни. Оскільки перше формулювання охоплює собою останнє, то це означає, що ст. 43¹ КК передбачає спеціальні положення. З цього випливає висновок, що у випадках конкуренції статей 36 і 43¹ КК перевагу в застосуванні повинна мати ст. 43¹ КК.

2) Наявність в назві та ч. 4 ст. 43¹ КК словосполучення «виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» не означає, що дія цієї статті КК поширюється лише на громадян України, як про це йдеться в ч. 1 ст. 65 Конституції України. Зі змісту ч.ч. 1-3 ст. 43¹ КК випливає, що всі положення, передбачені цією статтею КК, стосуються реалізації права на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, яке визнається за будь-якою особою. Використання законодавцем терміну «обов'язок» в ч. 4 ст. 43¹ КК обумовлено його наявністю в назві статті і має редакційне пояснення.

3) При вирішенні питання про виключення кримінальної відповідальності за застосування зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна (ч. 3 ст. ст. 43¹ КК) слід враховувати й інші нормативні акти, що регулюють відносини в цій сфері, включаючи закони та звичаї війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Зокрема, якщо йдеться про цивільних осіб, то насамперед це Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р. № 2114-IX та Порядок застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України в період дії воєнного стану, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 р. № 448. Виключення кримінальної

відповідальності за застосування зброї на підставі ч. 5 ст. 36 КК стосуються випадків, де ця норма сама є основним регулятором відносин.

4) Із змісту ч. 4 ст. 43¹ КК випливає, що перевищення меж необхідної оборони від агресії має такі два види: 1) заподіяння шкоди, яка явно не відповідає небезпечності агресії (за ч. 3 ст. 36 КК – небезпечності посягання) і 2) заподіяння шкоди, яка явно не відповідає обстановці відсічі та стримування агресії (за ч. 3 ст. 36 КК – обстановці захисту). Небезпечність агресії слід визначати з урахуванням того, який характер має саме застосування зброї (з урахуванням її виду та способу застосування) і проти яких об'єктів кримінально-правової охорони таке застосування спрямоване, зокрема проти суверенітету, територіальної недоторканності чи ін. При вирішенні питання чи була заподіяна шкода необхідною для відсічі та стримування агресії слід враховувати такі особливості воєнної необхідності: а) в одних випадках вона розглядається стосовно вчинення воєнних дій, а в інших – стосовно воєнної операції, воєнної битви, воєнного фронту або відсічі агресії в цілому; б) в загальному розумінні агресія є посяганням проти України, яке викликає необхідність в обороні від нього; з погляду характеру самих воєнних дій відсіч і стримування агресії може виражатися не лише в оборонних діях.

Відповідальність за перевищення меж необхідної оборони від агресії настає на загальних підставах. Таке рішення є суперечливим з огляду на те, що відповідно до ч. 3 ст. 36 КК за перевищення меж необхідної оборони настає відповідальність лише за умисне заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження, за яке відповідальність значно пом'якшена порівняно зі статтями 115 і 121 КК. Як вбачається, для вирішення цього питання необхідно доповнити КК спеціальними приписами про відповідальність за перевищення меж необхідної оборони від агресії, одночасно узгодивши їх з поняттям «бойовий імунітет» .

Визначення останнього поняття в ст. 1 Закону України «Про оборону»

від 6 грудня 1991 р. також викликає критику. Зокрема, в ньому йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності за наслідки, настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні дій (завдань). Таке формулювання відображає випадок (казус), в якому виключається кримінальна відповідальність з причини відсутності вини, а не йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності. Крім того, потребує правової визначеності питання про вплив обставин захисту від агресії на вирішення питання про відповідальність за необережне заподіяння шкоди, яке не підпадає під визначення бойового імунітету. Відповідно до ч. 3 ст. 36, ст. ст. 118 і 124 КК відповідальність за перевищення меж необхідної оборони настає лише за умисне заподіяння шкоди.

5) У ч. 1 ст. 43¹ КК ідеться про вчинення діяння, спрямованого на відсіч та стримування збройної агресії іншої країни в умовах *воєнного стану* або в період збройного конфлікту. Таке рішення законодавця є недосконалим, оскільки воно не враховує, що воєнний стан як *правовий режим* (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р.) може вводитись через певний час після фактичного здійснення акту агресії, як це було 24 лютого 2022 р. Тому в ст. 43¹ КК поняття «правовий режим» слід замінити термінами, які відображають фактичну соціальну реальність, що є важливим для реалізації зазначеного в цій статті права до введення воєнного стану.

Викладені положення щодо категорії «воєнна необхідність» підтверджують її важливе значення для вирішення різних кримінально-правових питань. Однак найбільш актуальним і одночасно найбільш складним для розуміння є її значення для вирішення проблем війни і миру стосовно сучасних війн. У цьому зв'язку звернемо увагу на декілька ключових аспектів цієї проблематики.

Традиційний підхід до вирішення проблем війни і миру, в тому числі

кримінально-правових, базувався на пошуку винних порушників певних заборон та притягненні їх до кримінальної чи іншої відповідальності. Стосовно агресії порушником визнається лише одна сторона – агресор. Тому коли починається війна, то дії агресора починають розглядатися з погляду на те, які заборони агресор порушив, яку шкоду і кому він заподіяв або може заподіяти, що обумовлює вид та розмір покарання за вчинене. На агресора таке залякування можливим покаранням не діє: якщо він почав агресію, то значить не злякався, а коли від застосовує збройні сили, то керується загальновідомим принципом «переможців не судять».

Саме тому коли війна вже почалася, то на перший план виходить питання про вибір правильного способу реагування на війну з урахуванням її характеру, з метою захисту від тих загроз, які війна створює.

Як вбачається, слід розрізнити три види агресивної війни, в яких воєнна необхідність проявляється по-різному і обумовлює вибір різних способів реагування на війну:

1) війна, в якій агресор переслідує мету фізичного знищення населення іншої країни; оборона від агресора в такій війні є боротьбою за фізичне виживання, вчинюється шляхом заподіяння будь-якої шкоди агресору і є війною «до останньої краплі крові»;

2) війна, яка вчинюється у зв'язку з незгодою агресора з політикою, яку реалізує інша держава, або з приводу вирішення спірних питань тощо; у такій війні слід обов'язково розрізнити два рівні воєнної необхідності: а) «мікрорівень», який стосується оборони від застосування зброї в бойовій обстановці, і б) «макрорівень», на якому оборона від агресора постає як вибір між використанням збройних сил держави проти агресора і укладенням угоди з агресором щодо мирного вирішення спірних питань між державами;

3) війна, в якій хоча б одна воююча сторона має ядерну зброю, яку може застосувати, або здатна в інший спосіб заподіяти великомасштабну непоправну шкоду, якій не можна запобігти; у такій війні укладення угоди

про мир стає пріоритетним і допускає лише тимчасове застосування збройних сил для оборони.

У останніх двох видах сучасної війни набагато гостріше, ніж раніше, постає питання про «ціну» вибору між війною і миром: а) в другому з названих видів війни – це «ціна» вибору між збройною обороною від агресії і зупиненням агресії шляхом укладення мирного договору; б) в останньому виді війни – це «ціна» вибору між як можна скорішим миром і миром «останньої надії». До цієї «ціни» входять втрати особового складу Збройних Сил, спричинення смерті або заподіяння шкоди здоров'ю населення, всі види майнової шкоди та шкоди довкіллю та ін. Різке зростання такої «ціни» в сучасній війні напряду пов'язане з появою й використанням нових видів зброї, що спричинює тяжкі наслідки великомасштабного характеру. Така зброя у поєднанні з використанням літальних апаратів для спостереження за переміщенням ворога та корегування обстрілів його позицій призводить до швидкого переміщення бойових дій до населених пунктів. Наслідком таких дій є тотальне знищення населених пунктів разом з тими людьми, хто не зміг виїхати чи спастись.

З урахуванням такого збільшення «ціни» слід звернути увагу на те, що один із аспектів цієї проблематики стосується положень про крайню необхідність (ст. 39 КК). Однією з ознак крайньої необхідності є неможливість усунення небезпеки для правоохоронюваних інтересів іншими засобами, ніж заподіяння шкоди, яка не є більш значною, ніж відвернена шкода. Після включення до КК ст. 43¹ постало питання, яке поки що залишається без належної уваги. У ч. 1 ст. 43¹ КК ідеться про діяння, спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії іншої країни, яке *«заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам»*. При вузькому тлумаченні цього положення в ньому йдеться лише про шкоду правоохоронюваним інтересам того, хто здійснює агресію, а при широкому тлумаченні воно

поширюється й на випадки заподіяння шкоди третім особам. В останньому випадку ст. 43¹ КК матиме перевагу в конкуренції зі ст. 39 КК при застосуванні. Зазначені положення потребують надання їм більшої правової визначеності з урахуванням того, що в разі широкого тлумачення не буде визнаватися обов'язковою ознакою неможливість усунення небезпеки для правоохоронюваних інтересів іншими засобами.

Викладені положення стосуються лише окремих аспектів кримінально-правової проблематики війни і миру, які вбачаються мені важливими зараз і які можна було висвітлити в межах цієї публікації. Із викладеного можна зробити наступні узагальнюючі **висновки**:

1) Війна в Україні, яка триває зараз і яка набула світового значення, актуалізувала різні аспекти кримінально-правової проблематики війни і миру. Зокрема, це стосується проблемних питань кримінального законодавства України та міжнародного права, що стосуються злочинів проти миру, а також теоретичного осмислення сучасних війн та розроблення механізмів практичного реагування на них, відображення особливостей сучасних війн в законодавстві.

2) До цього часу залишається не вирішеною проблема уніфікації термінології в законодавстві України і міжнародному праві, яка стосується війни і миру. Це стосується таких понять як «воєнний конфлікт», «війна», «збройний конфлікт», «агресія». Міжнародно-правове і законодавче визначення агресії мають різне значення стосовно статей КК, де йдеться про агресію або агресивну війну. Такі статті КК утворюють дві групи з важливими для кваліфікації діянь особливостями.

3) У сучасних умовах існують ризики нападу на державу з боку недержавних збройних формувань, діяльність яких може набувати транснаціонального характеру. Для захисту України від таких загроз необхідно доповнити КК новою статтею, в якій передбачити кримінальну відповідальність за недержавну збройну агресію проти України з

конкретизацією збройних агресивних дій, а також за участь в державній збройній агресії проти України у складі недержавного збройного формування.

4) Небезпечність збройних конфліктів неміжнародного характеру підвищується у зв'язку з тим, що вони можуть виникати як результат використання технологій зовнішнього впливу на державу і потім переростати у війну. У зв'язку з цим у КК необхідно встановити кримінальну відповідальність за: а) розробку і реалізацію плану збройного конфлікту неміжнародного характеру в Україні, а також за провокування такого конфлікту; б) публічні заклики до вчинення зазначених дій.

5) Війна в її різних вимірах і аспектах повинна знову постати в центр уваги світу як така, що потребує правильного осмислення її причин, соціального характеру, сучасних проявів, а також розробки нової системи попередження війни та реагування на її виникнення, вдосконалення норм міжнародного права та національного законодавства про війну. Настав час для того, щоб вперше розробити Кодекс про війну і мир як основний акт міжнародного права у сфері забезпечення міжнародного миру і безпеки. Мир як світова цінність полягає у відсутності як війни у вузькому її розумінні, так і збройного конфлікту міжнародного або внутрішнього характеру. Тому до зазначеного Кодексу слід включити також положення про збройні конфлікти, які за своїм характером можуть переростати у війну або її провокувати.

б) Поняття війни повинно бути окремо закріплено в міжнародному праві та в законодавстві України таким чином, щоб війна сприймалась як об'єктивно існуюча небезпека, яка викликає необхідність зупиняти її відповідними засобами як можна швидше, щоб уникнути неконтрольованого перебігу війни з особливо тяжкими наслідками для людей. Зокрема «війна – це широкомасштабне двостороннє застосування збройних сил державами або державою та недержавним збройним формуванням».

Такий погляд дозволяє виявити: 1) характер і форми війни, які

обумовлюють вибір засобів реагування на війну, здатних усунути ту небезпеку заподіяння певної шкоди, яку створює війна; 2) критерії, що визначають характер і ступінь суспільної небезпечності діянь, пов'язаних з війною; 3) діяння, які повинні визнаватися злочинними та тягти за собою кримінальну відповідальність; 4) значення категорії «воєнна необхідність» для правильного вибору засобів реагування на війну та вирішення багатьох кримінально-правових питань.

7) У сучасній війні може бути третя сторона із самостійним інтересом, яка не бере безпосередньої участі у війні, але певним чином маніпулятивно впливає на одну чи обидві воюючі сторони з метою продовження війни, надання їй більш небезпечних форм і т. п. Такі дії потребують своєї криміналізації шляхом встановлення в ст. 437 КК кримінальної відповідальності за «умисне провокування продовження війни чи іншого воєнного конфлікту або їх ескалації, вчинене за обставин, коли воюючі сторони заявили про намір досягнення миру або уклали мирну угоду». Ця пропозиція є актуальною і для міжнародного кримінального права.

8) Актуальною проблемою кримінального права в умовах війни є теоретична розробка категорії «воєнна необхідність». Ця категорія має важливе значення для правильного вибору засобів реагування на війну, вирішення багатьох питань Загальної і Особливої частини КК, пов'язаних з війною, зокрема криміналізації діянь та їх караності, визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь.

9) Слід розрізняти три види агресивної війни, в яких воєнна необхідність проявляється по-різному і обумовлює вибір різних способів реагування на війну: 1) війна, в якій агресор переслідує мету фізичного знищення населення іншої країни; 2) війна, яка вчинюється у зв'язку з незгодою агресора з політикою, яку реалізує інша держава, або з приводу вирішення спірних питань тощо; 3) війна, в якій хоча б одна воююча сторона має ядерну зброю, яку може застосувати, або здатна в інший спосіб заподіяти

великомасштабну непоправну шкоду, якій не можна запобігти. У останніх двох видах сучасної війни набагато гостріше, ніж раніше, постає питання про «ціну» вибору між війною і миром: а) в другому з названих видів війни – це «ціна» вибору між збройною обороною від агресії і зупиненням агресії шляхом укладення мирного договору; б) в останньому виді війни – це «ціна» вибору між як можна скорішим миром і миром «останньої надії».

10) Передбачені в КК кримінально-правові норми, які стосуються війни і миру, потребують свого вдосконалення шляхом надання їм ознак системного рішення та більшої правової визначеності щодо їх змісту.

Щодо перспектив наукових досліджень у зазначених напрямках.

Актуальними вважаю поглиблені дослідження по кожному із зазначених напрямків, особливо це стосується пошуку шляхів до миру, розробки нових моделей примирення ворогуючих сторін. На цьому шляху доречно згадати те, що після війни за території в Європі настав час, коли кордони відкриті для вільного переміщення. Тому сучасні моделі примирення повинні базуватися на вирішенні конкретних питань забезпечення прав людей з двох сторін протистояння. Конституційний принцип верховенства права повинен мати вирішальне значення і для досягнення миру.

Kyrychko V. M. Actual criminal law problems of war and peace (view from military Kharkiv)

The article examines actual criminal law problems of war and peace on the basis of the Criminal Code of Ukraine and related international law and taking into account the immediate sense of the features of modern war, which is still ongoing in Ukraine.

Emphasis is placed on the fact that the concept of war needs to be defined in international and national criminal law as reflecting the large-scale bilateral use of armed forces by states or the state and private armed groups. War is the most dangerous manifestation of armed confrontation, which always has its own special character. The choice of means of response to the war should be made taking into account this nature, because it depends on the correct choice of method of reconciliation of the warring parties. The importance of this method of response is increasing in modern warfare, which is conducted with the use of non-nuclear weapons of mass destruction and manifests itself in the form of total destruction of

settlements. Armed conflicts are less dangerous manifestations of armed confrontation, but they can be a manifestation of external manipulative influence on the state and then transform into war. Private armed groups can take part in the war or act as an enemy. A systematic solution to the various options for responding to war and armed conflict in the world is proposed to be implemented through the development of a Code of War and Peace.

The article analyzes the provisions of the Criminal Code of Ukraine and international law relating to war. Some of them require terminological coordination. The category of «military necessity» is important for determining the content of such provisions, as well as for the correct choice of means of response to war.

Proposals have been developed to improve the criminal legislation of Ukraine, which consists in establishing criminal liability for the following acts: 1) non-state armed aggression against Ukraine; 2) development and implementation of a plan for an armed conflict of a non-international nature in Ukraine or provocation of such a conflict, or public appeals to take such actions; 3) intentional provocation of the continuation of war or other military conflict or their escalation; and other proposals.

Key words: *war, peace, military conflict, armed conflict, armed conflict of international character, internal armed conflict, aggression, crime of aggression, armed aggression, military necessity, martial law, crimes against peace, criminal liability for aggression.*